

บทที่ 7

ญาณวิทยา หรือทฤษฎีความรู้ (Epistemology)

ญาณวิทยา หรือญาณปรัชญา หรือญาณศาสตร์ เป็นศัพท์บัญญัติ เพื่อใช้แทนคำว่า Epistemology ซึ่งได้แก่ ทฤษฎีความรู้ (Theory of knowledge) หรือแหล่งความรู้ (Source of knowledge) หรือ ปฐมเหตุความรู้ (Origin of knowledge) หรือธรรมชาติของความรู้ (Nature of knowledge) จัดเป็นปรัชญาบริสุทธิ์แขนงหนึ่ง เป็นสาขาที่ศึกษาค้นคว้าถึงต้นกำเนิด โครงสร้าง วิธีการ และความสมเหตุสมผลของความรู้ และมีหน้าที่ตอบปัญหาว่า เรารู้ความจริงได้อย่างไร (How to know reality ?) อะไรเป็นมาตรฐานการที่ขาดว่า ความรู้ของเราข้อไหนจริงหรือข้อไหนเท็จ ความรู้คืออะไร มีลักษณะอย่างไร จัดเป็น อัจฉริยะนิยม (Subjectivism) หรือจัดเป็นปรนัยนิยม (Objectivism) จะสร้างความรู้ได้อย่างไร อะไรคือเงื่อนไขหรือเหตุปัจจัยก่อให้เกิดความรู้

ปัญหาดังกล่าว ปรัชญาเมธีพยายามจะศึกษาว่าอะไรเป็นความรู้ที่เป็นที่ยอมรับ ที่ถูกต้อง ที่แท้จริง ขบวนการแสวงหาก็มีหลายวิธีด้วยกัน และก็อยู่ในขอบเขตแห่งญาณวิทยาด้วย วิธีแรก ของปรัชญาเมธีก็คือ การแสวงหาความรู้ ซึ่งประมวลได้มีอยู่ 4 วิธีด้วยกัน คือ :-

1. วิธียึดถือลัทธิที่มีอยู่ดั้งเดิม (Dogmatism) วิธีนี้เป็นวิธีที่ยอมรับเอาสิ่งที่เขาสร้างเป็น ทฤษฎีไว้แล้ว โดยไม่ต้องใคร่ครวญพิจารณาอีก เช่น พวกที่ยึดถือตามวิธีของเดการ์ตต์ (เหตุผลนิยม คือ Innate idea) หรือพวกที่ยึดถือตามทฤษฎีของลอค (ประจักษ์นิยม)

2. วิธีตั้งข้อสงสัยไว้ก่อนแล้วจึงสร้างความรู้ เรียกว่า วิมัตตินิยม (Scepticism) ซึ่งเกิดจากความสงสัยในลัทธิปรัชญาของปรัชญาเมธีต่าง ๆ ที่มีความเห็นขัดแย้งกัน เช่นในสายของ เหตุผลนิยมก็มีความเห็นขัดแย้งกัน ทำให้เป็นที่น่าสงสัย เช่น เดการ์ตต์ถือว่า สสารกับจิตเป็นสิ่งที่ มีอยู่จริง สปิโนซา ถือว่า ทรัพย์ที่เกิดจากพระเจ้าเท่านั้นที่มีอยู่จริง สิ่งที่มีอยู่ก็ต้องมีเพียงหนึ่ง เท่านั้นไม่มีสองดังที่เดการ์ตต์กล่าว เมื่อแต่ละท่านมีความเห็นไม่ลงรอยกันเช่นนี้ จึงทำให้เกิดความ สงสัยว่า มันจะต้องมีทัศนะของท่านใดท่านหนึ่งที่ผิดใช้ไม่ได้

3. ยึดหลักวิจารณ์ญาณนิยม หรือวิจารณ์นิยม (Criticism) คำนท์ ยึดหลักว่า ก่อนจะ ตัดสินใจเชื่อในเรื่องอะไรหรือในสิ่งใด ต้องใช้วิจารณ์ญาณใคร่ครวญให้รอบคอบก่อน โดยเฉพาะ อย่างยิ่งในด้านความรู้หรือวิชาการ เพื่อก่อให้เกิดความรู้ที่ถูกต้อง ดังนั้น คำนท์จึงใช้วิธีวิจารณ์ใน การสร้างความรู้ วิจารณ์นิยมจึงไม่ยอมเชื่ออะไรโดยง่าย ๆ โดยปราศจากการใคร่ครวญให้ รอบคอบก่อน สืบค้นถึงความสามารถของจิต เรามีความรู้ความเข้าใจ ความสามารถในสิ่งที่มีอยู่

จริงแค่ไหน สืบค้นถึงเงื่อนไขที่จะทำให้เกิดความรู้ที่มีมาแต่กำเนิด ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการสร้างความรู้ แยกแยะระหว่างวัตถุดิบที่จะแปรสภาพเป็นความรู้ กับแบบความรู้ที่มีมาแต่เดิม วัตถุดิบได้มาจากประสบการณ์ แบบได้มาจากเหตุผล เหตุผลนอกจากให้แบบแล้ว ยังจัดวัตถุดิบให้เข้ากับแบบ แล้วจัดระเบียบเป็นระบบความรู้

4. ยึดหลักวิชาวิธี (The Dialectic Method) พลาโตใช้วิธีถาม-ตอบในเชิงปฏิเสธ (Negative Dialectic) ซึ่งโสเครตีสก็เคยใช้มาแล้ว วิธีนี้เริ่มโดยการสนทนาโต้ตอบกัน หรืออภิปรายถกเถียงกัน เพื่อพิสูจน์สมมติฐาน ตามปกติโสเครตีสจะต้องตั้งปัญหาตามปรัชญาเมธีที่เป็นปฏิปักษ์กับตน พร้อมกับแสดงลัทธิปรัชญาของเขาให้เห็นประจักษ์ แล้วแสดงทัศนะโต้แย้งด้วยคำถามที่เฉียบแหลม เพื่อให้คู่ปรปักษ์ยอมรับทัศนะของเขา วิธีดังกล่าวเริ่มด้วยการตั้งญัตติ (Thesis) และโต้แย้ง (Antithesis) ครั้นแล้วนำเอาคำโต้แย้งมากล่าวซ้ำอีก เป็นการสังเคราะห์เข้าด้วยกัน (Synthesis) ต่อจากนั้นก็สร้างวิธีของตนขึ้น และเผยแพร่วิธีการค้นคว้าทางปรัชญาของตนแก่ประชาชนทั่วไป จัดเป็นวิธีสอนให้วิจารณ์ตนเองไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งบรรลุถึงทัศนะอันไม่มีข้อแย้งในตัวเอง วิธีดังกล่าวบางครั้งเรียกว่า วิธีปฏิเสธ (Method of Refutation) (พระทักษิณคณาธิกร; 93-98)

จากประเด็นในการแสวงหาความรู้ของมนุษย์ ซึ่งยึดหลักดังได้กล่าวมานั้น ก็ต้องมาพิจารณาปัญหาของความรู้ในประเด็นใหญ่ ๆ อีก 4 ประเด็น คือ :-

1. ธรรมชาติของความรู้
2. ต้นกำเนิดของความรู้
3. ขอบเขตของความรู้
4. ความสมเหตุสมผลของความรู้ (สุจิตรา รณริน;46)

1. ธรรมชาติของความรู้

โดยธรรมชาติแล้ว เมื่อเราพูดว่า เรามีความรู้ หมายความว่าอย่างไร หรือมีความหมายว่า ความรู้คืออะไร เรารู้อะไร อะไรคือธรรมชาติของสิ่งที่เรารู้ เรารู้สิ่งที่มีนอกตัวเรา หรือรู้เพียงแต่จิต (จิตกำหนดรู้ได้เอง) คำว่า "รู้" มีความหมายได้หลายประการ เช่น ฉันรู้ว่าเขาจะมาในวันพรุ่งนี้ คำว่ารู้ ในที่นี้หมายถึง คิด หรือ เชื่อ คือคิดว่า เชื่อว่าเขาจะมาพรุ่งนี้ แต่ด้วยความเป็นจริงแล้วยังไม่แน่ใจว่า เขาจะมาหรือไม่ ผู้พูดก็ไม่รู้ เพราะพรุ่งนี้ยังไม่ถึง หรือรู้ในความหมายอื่น เช่น หมายถึง รู้จัก (คุณรู้จักจิราวัฒน์ไหม) หรือหมายถึง รู้วิธี (คุณรู้วิธีขี่ม้าไหม) หรือหมายถึง รู้ตัวเอง (รู้ว่าฉันเป็นนักศึกษา)

คำว่า รู้ ดังกล่าวไม่ใช่ความรู้ในความหมายของญาณวิทยา วิชาญาณวิทยามีความหมายที่รัดกุม เจาะจงลงไป ต้องการรู้ว่า อะไรคือความจริง หรืออะไรคือความไม่จริง นั่นก็คือรู้ความจริงของสิ่งต่าง ๆ ในจักรวาล เป็นความรู้ในความจริง (Truth) ที่มีความจริงเป็นสากล (Universe) เช่น มนุษย์ทุกคนต้องตาย แต่ถ้าเห็น นาย ก. ตายจัดเป็น Fact (ข้อเท็จจริงสิ่งที่เกิดขึ้นหรือสิ่งที่ป็นอยู่) เป็นสิ่งเฉพาะ (Particular)

จากปัญหาของคำว่า รู้ ดังกล่าวได้มีนักปรัชญาพยายามตอบปัญหาดังกล่าว จึงทำให้เกิดลัทธิปรัชญาขึ้นหลายสำนัก เช่น สัจนิยม (Realism) และจิตนิยม (Idealism) พอสรุปได้ดังนี้

ก. สัจนิยมทั่วไป หรือสัจนิยมแบบธรรมชาติ (Native Realism) โดยสามัญชนทั่วไป เชื่อว่าสิ่งที่อยู่รอบ ๆ ตัวเรามีจริงตามสภาวะไม่ขึ้นอยู่กับจิต ไม่ว่าจิตจะรู้หรือไม่ก็ตาม ความรู้ก็คือ สำเนาหรือสิ่งแทนต่าง ๆ เหล่านี้ สัจนิยมมีความเชื่อว่า โลกภายนอกมีอยู่จริงไม่ขึ้นอยู่กับจิต ความคิดก็คือ สิ่งแทนวัตถุภายนอกที่แท้จริงซึ่งมีอยู่จริงพร้อมกับคุณสมบัติของมัน คุณภาพทั้งหมดของสสารมีอยู่จริง มีอยู่ในธรรมชาติตามสภาวะ เช่น สี เสียง กลิ่น รส ความร้อน เป็นต้น สสารก็เช่นกัน มีคุณสมบัติเดิม เช่น ความแกร่ง การเคลื่อนที่ การกินที่ เป็นต้น

ข. สัจนิยมทางวิทยาศาสตร์ หรือสัจนิยมแบบวิจรรณญาณ (Scientific Realism) จอห์น ลอค (1632-1704) เชื่อว่าคุณภาพที่แท้จริงของสสารเราไม่รู้ได้ และเราก็ไม่สามารถจะรู้ได้เลย เพราะวาสสารย่อมมีคุณภาพที่แตกต่างกัน คือ คุณภาพปฐมภูมิหรือคุณภาพเดิม (Primary Quality) เป็นคุณภาพที่แท้จริงของสสาร เช่น การกินที่ ความแข็งแกร่ง ขนาดรูปร่าง การเคลื่อนที่จัดเป็นคุณภาพเดิม (ปฐมภูมิ) ส่วนคุณภาพอาศัยหรือคุณภาพทุติยภูมิ (Secondary Quality) เป็นคุณภาพอาศัยที่จิตคิดขึ้น เช่น รูป รส กลิ่น สี ร้อน เย็น เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ แต่ละคนจะมีความรู้สึกหรือรับรู้ต่างกัน

ค. จิตนิยมอัตวิสัย หรือจิตภานิยม (Subjective Idealism หรือ Mentalism) เบิร์กเลย์ (George Berkeley 1685-1753) ปรับปรุงหรือต่อเติมบระจักษนิยม ของ จอห์น ลอค ให้มีเหตุผลดีขึ้นกว่าเดิม โดยกล่าวว่า สสารคือ กลุ่มคุณภาพปฐมภูมิและทุติยภูมิรวมกัน ดังนั้นสสารจึงมีอยู่จริง เป็นสิ่งที่รับรู้ได้ (Esse est percipi = To be is to be perceivable) แม้แต่วิญญาณพระเจ้า ก็มีอยู่จริง

ง. จิตนิยมสมบูรณ์ (Absolute Idealism) ฟิชท์ (Johann Gottlieb Fichte 1762-1814) ชาวเยอรมัน เชื่อว่า สิ่งที่มีอยู่แท้จริง ได้แก่ ความดี เหตุผลที่ใช้การได้ เจตจำนงบริสุทธิ์ และอัตตาที่มีจริยธรรม จักรวาลเป็นปรากฏการณ์ของเจตจำนงบริสุทธิ์ซึ่งเป็นสิ่งคงที่ การรับรู้จะมีได้ต้องอาศัยเจตนา

จ. จิตนิยมยึดเอาปรากฏการณ์เป็นหลัก หรือจิตนิยมปรากฏการณ์ (Phenomenalistic Idealism) ค้านท์ (Immanuel Kant 1724-1804) ชาวเยอรมัน เชื่อว่า สิ่งที่มีจริงได้แก่สิ่งที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ หรือสิ่งที่คงอยู่ด้วยตัวของมันเอง นั่นก็คือ สิ่งในตัวเองหรือสิ่งที่ปรากฏยอมมี อยู่จริง มีอยู่ทั้งภายนอกจิต ทั้งไม่ขึ้นอยู่กับจิต มันเป็นสิ่งที่รู้ไม่ได้ และไม่สามารที่จะรู้ได้ คือไม่สามารถรู้ธรรมชาติของมันได้ เรารู้เพียงแต่ว่ามันมีจริง เรารู้ได้เพียงปรากฏการณ์ โดยอาศัยเหตุอ้างอิง อาศัยหลักทฤษฎี ปรากฏการณ์เหล่านั้นคงมีอยู่ในตัวเองโดยธรรมชาติภายนอกวัตถุ ไม่ขึ้นอยู่กับจิต จะรู้ความจริงหรือธรรมชาติของมันไม่ได้ (สถิต วงศ์สุวรรณค์; 97-98)

2. ต้นกำเนิดของความรู้

ปัญหาต่อมาของญาณวิทยา เป็นปัญหาเกี่ยวกับต้นกำเนิดของความรู้ ว่าเราได้ความรู้มาอย่างไร อะไรเป็นแหล่งกำเนิดความรู้ ทฤษฎีกำเนิดแห่งความรู้ที่สำคัญมีอยู่ 5 ทฤษฎี คือ

- 2.1 พวกเหตุผลนิยม (Rationalism)
- 2.2 ประจักษ์นิยม / ประสบการณ์นิยม (Empiricism)
- 2.3 เพทนาการนิยม / สัมผัสนิยม (Sensationism)
- 2.4 अनुมานนิยม (Apriorism)
- 2.5 อัชฌัตติกญาณนิยม / สหัชญาณนิยม / สัญชาตญาณนิยม (Intuition)

(สถิต วงศ์สุวรรณค์; 107)

2.1 พวกเหตุผลนิยม (Rationalism)

ปรัชญาเมธีต่างก็พยายามที่จะหาคำตอบกับปัญหาที่ว่า ความรู้เกิดขึ้นได้อย่างไร เรเน เดการ์ตส์ (Rene Decartes 1596-1650) นักปรัชญาและนักคณิตศาสตร์ ชาวฝรั่งเศส ซึ่งได้รับสมญานามว่า บิดาแห่งปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่ เป็นคนแรกที่พยายามหาคำตอบ และก็ได้ตอบว่า ความรู้เกิดจากเหตุผล คำว่า เหตุผล ของเดการ์ตส์ หมายถึง เหตุผลที่เกิดจากสัญชาตปัญญา หรือ Innate idea (ความรู้ที่ติดตัวมาแต่กำเนิด เกิดขึ้นจากธรรมชาติ ตรงกับคำว่า Intellectual Quality = I.Q.) มิใช่เหตุผลที่เกิดจากการรับรู้ทางประสาทสัมผัส และมิใช่เกิดจากการวินิจฉัย (Judgment) หรือการอนุมาน (Inference) หรือจินตนาการ แต่เป็นเหตุผลที่เกิดขึ้นโดยอาศัยจิตใจที่สว่าง สงบแน่นอน เป็นเหตุผลที่ปราศจากข้อสงสัยโดยประการทั้งปวง เพราะพระเจ้าเป็นเจ้าทรงประทานให้ตั้งแต่เกิด (Innate Idea) ดังนั้นความจริงต้องตายตัว เป็นเท็จไม่ได้ และสงสัยว่าไม่จริงก็ไม่ได้ เช่น ความคิดเกี่ยวกับความเป็นเหตุเป็นผลที่เรียกว่า เหตุภาพ (Causality)

ความไม่มีสิ้นสุดหรืออนันตภาพ (Infinity) ความเป็นนิรันดรหรือนิรันดรภาพ (Eternity) ตลอดถึงความคิดเกี่ยวกับพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของ ซึ่งจัดเป็นคิดที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด เดการ์ตต์ เชื่อว่า มนุษย์เรามีความคิดที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด เป็นความคิดที่พระเจ้าผู้เป็นเจ้าของให้ เขายืนยันต่อไปว่า พระเจ้ามีเมื่อพระเจ้ามี ความคิดก็มี เมื่อความคิดมี ต้องมีผู้คิด ผู้คิดคือจิต เดการ์ตต์เริ่มปรัชญาของเขาจากภาษาลาตินว่า Cogito ego sum (I think therefore I am) (สนิท ศรีดำแดง; 43) หรือความรู้ในแขนงคณิตศาสตร์ ก็คือ ผลลัพธ์ย่อมเท่ากันเสมอ เช่น $2+2 = 4$ เป็นความจริงที่ไม่มีใครโต้แย้ง ซึ่งเป็นความรู้แบบปลายปิด (Close Ended) คือ แน่นนอน ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น หรือ Absolute Certainty ส่วนความจริงทางวิทยาศาสตร์ ยังมีการโต้แย้งกันได้ จัดเป็นความรู้แบบปลายเปิด (Open Ended) หรือเป็นความรู้ที่น่าจะเป็นไปได้ (Probability)

กลุ่มเหตุผลนิยม กล่าวว่า สิ่งใดก็ตาม ถ้าเราไม่แน่ใจว่า จะเป็นเช่นนั้นเสมอไป หรือไม่จริงตามที่ยอมรับ สิ่งนั้นก็ไม่น่าจะจัดเป็นความรู้ เหตุผลนิยมได้จัดแบ่งความรู้ออกเป็น 2 ประการคือ

ก. ความรู้แบบคลอนแคลน (Contingent Truth) คือ ความรู้ที่เราเคยเชื่อว่า เป็นจริงในยุคหนึ่ง (ในยุคแรกเชื่อว่าโลกแบน) แต่ถูกหักล้างไปโดยหลักฐานหรือข้อพิสูจน์ของอีกยุคหนึ่ง (โลกแบนถูกหักล้าง ที่แท้โลกกลม) เป็นความรู้ที่มีการเปลี่ยนแปลง และจัดเป็นความรู้ที่มาจากประสาทสัมผัส

ข. ความรู้แบบถาวร (Necessary Truth) คือ ความรู้ที่สามารถพิสูจน์ได้ และเป็นที่ยอมรับตลอดไปว่า ต้องเป็นเช่นนั้นตลอดไป โดยเฉพาะในเรื่อง Innate Idea

นอกจากนี้แล้ว เดการ์ตต์ ยังได้จำแนกความคิดในการแสวงหาความรู้เป็นอีก 3 ชนิด (เป็นการแปลความหมายของ Idea)

1. ความคิดที่ได้จากประสาทสัมผัส เป็นความคิดที่มีมาจากภายนอก เป็นความคิดที่เกิดจากประสบการณ์ เรียกว่า Adventitious Idea จัดเป็นความคิดที่คลุมเครือ ไม่แจ่มแจ้งและไม่ชัดเจน มีลักษณะเป็นสิ่งมายา หรือภาพลวง (Illusion)

2. ความคิดที่จิตสร้างขึ้น โดยการปรุงแต่งของจิต (Factitious Idea) เป็นการรวบรวมผสมผสานสิ่งที่ได้มาจากภายนอกเข้าด้วยกัน โดยการประมวลสิ่งที่ได้รับมาจากประสาทสัมผัสนั้นมาคิด ความคิดชนิดนี้ก็ยังคลุมเครือไม่แจ่มแจ้งชัดเจน แต่ดีกว่าประเภทแรก ความคิดทั้งสองอย่างนี้ ยังเป็นที่สงสัย (Doubt) (สังขารสิ่งที่ปรุงแต่งจิตให้เปลี่ยนแปลงไป)

3. ความคิดติดตัวมาตั้งแต่เกิด หรือสชาติปัญญา เรียกว่า Innate idea เป็นความคิดรวบยอดซึ่งแจ่มชัด (Clear and Distinct) ไม่คลุมเครือ เป็นความคิดที่ทำลายความสงสัยเกี่ยวกับสิ่งทั้งหลายโดยประการทั้งปวง เพราะเป็นความคิดที่พระเจ้าเป็นผู้ปลูกฝังไว้ในจิตตั้งแต่แรกเกิด จึงเป็นความคิดที่แจ่มแจ้ง ชัดเจนในตัวเอง

ไลบ์นิซ นักปรัชญาชาวเยอรมัน ชาวเหตุผลนิยมอีกท่านหนึ่งที่มีทัศนะว่า ความรู้ที่แท้จริงต้องเป็นความจริงที่เป็นสากล (Universe) และจำเป็น (Necessary) เหตุผลเท่านั้นที่จะเป็นสมมุติฐานแห่งความรู้ที่เป็นสากลและจำเป็น แต่ไลบ์นิซไม่เห็นด้วยกับเดการ์ตต์ที่เชื่อว่า ความคิดได้ติดตัวมาตั้งแต่เกิด แต่เชื่อว่าความคิด (Ideas) มีอยู่ในจิต (Mind) โดยอาศัยประสบการณ์เป็นเครื่องเปิดเผย จุดดึงออกมา ไลบ์นิซได้เชื่อว่า เป็นผู้พยายามประนีประนอมระหว่างเหตุผลนิยมและประสบการณ์นิยมเข้าด้วยกัน และไลบ์นิซ ได้เปลี่ยนแปลงลัทธิของเดการ์ตต์ เรื่อง Innate Idea เสียใหม่ว่าสิ่งที่อยู่ในจิตไหลคล้ายกับเส้นใย (Veins) ของหินที่มีอยู่ในหินอ่อน ไลบ์นิซเชื่อว่าความคิดทั้งหลายมีอยู่แล้วในจิต แต่มันยังไม่เห็นแจ้งเช่นเดียวกับรูปต่าง ๆ ที่มีอยู่ในหินอ่อน ต่อเมื่อจิตทำงานกลั่นกรองมันออกมา มันจึงปรากฏแจ่มแจ้งชัดเจน เช่นเดียวกับรูปต่าง ๆ ที่แกะสลักออกจากหินอ่อน ปรากฏชัดเป็นรูปคนบ้าง สัตว์บ้าง พืชบ้าง เพราะความรู้ที่แท้จริงได้มาจากการใช้ความคิดอย่างมีเหตุผล ได้แก่ ความรู้ที่ได้จากภายใน คือ ความคิดที่มีเหตุผล มิใช่มาจากภายนอก คือ ประสบสัมผัสหรือประสบการณ์ ดังนั้น ทฤษฎีเหตุผลนิยมจึงถือว่า ความรู้ต้องมาก่อนประสบการณ์ (A priori) เกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยประสบการณ์ แต่ได้มาจาก Innate idea

2.2 ประจักษ์นิยมหรือประสบการณ์นิยม (Empiricism)

เมื่อเดการ์ตต์ได้ประกาศคำสอนลัทธิเหตุผลนิยม จอห์น ลอค (John Locke 1632-1704) นักปรัชญาชาวอังกฤษก็ตั้งตนเป็นปฏิปักษ์ต่อแนวคิดของ เดการ์ตต์ โดยวิจารณ์ว่า

1. ถ้ามีความคิดที่ติดตัวมาตั้งแต่กำเนิดจริง ทุกคนก็ต้องมีความคิดเช่นนั้นเหมือนกันหมดตามปรากฏ เด็ก คนป่า คนปัญญาอ่อน คนที่ไม่ได้รับการศึกษา ไม่รู้จักคำว่าความคิดที่ติดตัวมาแต่กำเนิดเลย ทั้งไม่รู้จักคำว่า เหตุผล (Causality) อนันตภาพ (Infinity) นิรันดรภาพ (Eternity) พระผู้เป็นเจ้า (God) และอื่น ๆ ที่จัดเป็น Innate Idea ถ้าเป็นความคิดติดตัวทุกคนมา ทุกคนต้องรู้จักมัน ถ้าไม่รู้จักก็เป็นการขัดแย้งในตัวเอง (Self-Contradictions)

2. ถ้ามีความคิดติดตัวมาแต่กำเนิด ทุกคนต้องมีความคิดเช่นนั้นเหมือนกัน แต่สิ่งที่เรียกความคิดติดตัวเกี่ยวกับพระผู้เป็นเจ้า จริยธรรมและอื่น ๆ แตกต่างกันไปในสังคมที่แตกต่างกัน แต่ละประเทศแต่ละยุคก็แตกต่างกัน แม้ในประเทศเดียวกันหรือสังคมเดียวกันก็ยิ่งแตกต่างกัน เพราะแต่ละบุคคลมีความคิดเป็นของตนเอง บางพวกก็เป็นอเทวนิยม (Atheists) ไม่ยอมรับรู้เรื่องพระเจ้า บางพวกก็ยอมรับว่ามีพระผู้เป็นเจ้าจริง ในเรื่องพระผู้เป็นเจ้าก็ยังมีทัศนะที่แตกต่างกันอีก

เช่น บางพวกก็เชื่อว่าพระผู้เป็นเจ้ามีคุณสมบัติ เช่นเดียวกับมนุษย์ (Anthropomorphism) คือ อารมณ์โกรธ เกลียด มีกิเลสเหมือนมนุษย์ บางพวกก็เชื่อว่า พระผู้เป็นเจ้าไม่เหมือนสิ่งใดในโลก ทรงไว้ซึ่งเทวสมบัติทั้งปวง บางพวกก็เชื่อว่า พระผู้เป็นเจ้าสร้างโลก แล้วคอยควบคุมไว้ มีอำนาจทั้งภายใน และภายนอกจักรวาล เป็นต้น

3. ถึงแม้ว่าทุกคนจะมีความคิดเหมือนกัน ก็ยังพิสูจน์ไม่ได้ว่า ความคิดนั้น ๆ เป็น Innate Ideas เช่น ทุกคนมีความคิดเกี่ยวกับไฟเหมือนกันว่า ไฟร้อน แต่ความคิดเกี่ยวกับไฟว่าร้อน ก็เกิดจากประสบการณ์ ไม่ใช่ความคิดติดตัวมาแต่กำเนิด

4. สิ่งที่เรียกว่า หลักการที่ติดตัวมาแต่กำเนิด (Innate Principle) ที่แท้ก็คือ ความจริงสากลที่เกิดจากการคิดหาเหตุผลจากข้อเท็จจริง (Fact) ที่ได้ประสบมา ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่แล้ว เป็นการคิดหาเหตุผลจากข้อเท็จจริงเฉพาะเรื่อง โดยอาศัยพิชานหรือสัญชาน (Perception) ก็คือ ประสบาสัมผัส การคิดหาเหตุผลของข้อเท็จจริง โดยอาศัยกฎแห่งความเหมือน (Law of Identity) และกฎแห่งความขัดแย้ง (Law of Contradiction) (พระทักษิณคณาธิกร; 73-74)

ลอค นักปรัชญาชาวอังกฤษ และได้ชื่อว่าเป็นนักประจักษ์นิยม หลังจากได้โต้แย้งทฤษฎีของเดการ์ตแล้ว จึงได้ประกาศลัทธิของตนเองขึ้นมาว่า ความรู้ต้องเกิดจากประสบการณ์เท่านั้น โดยได้อธิบายว่า ความรู้ทุกอย่างมาจากประสบการณ์ คำว่า ประสบการณ์ หมายถึง การรับรู้ทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย สิ่งที่เราได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ได้รู้รส และได้สัมผัสนี้เองเป็นขอบเขตของความรู้ จึงได้ชื่อว่า ประสบการณ์นิยม

ลอค ได้อธิบายว่า สภาวะดั้งเดิมของจิตนั้น มีลักษณะบริสุทธิ์หรือว่างเปล่า (Tabula rasa) เหมือนกระดาษขาวที่ว่างเปล่าไม่มีรอยขีดเขียนใด ๆ ทั้งสิ้น (The mind is like a white paper) เมื่อจิตได้รับประสบการณ์ก็บังเกิดความคิด (พุทธปรัชญาเรียกสิ่งนี้ว่า ภาวังคจิต) ตามทัศนะของลอคถือว่า จิตเป็นสภาพที่อยู่เฉย ๆ (Passive) แต่เมื่อมีอะไรมากระทบทางผัสสะอย่างใดอย่างหนึ่ง มันก็จะออกมารับรู้หรือมันเริ่มทำหน้าที่ (Active) ทันที กล่าวคือ มันจะดึงเอาสิ่งที่มันได้รับออกจากการสัมผัสนั้นมาเปรียบเทียบ พร้อมกับรวบรวมเข้ามาให้เป็นความคิดที่สลับซับซ้อน นั่นก็คือ ความรู้จะเกิดได้ต้องอาศัยการสัมผัส การสัมผัสสร้างความรู้สึก ความรู้สึกสร้างความคิด และความคิดเป็นบ่อเกิดของความรู้ (พุทธปรัชญาเรียกว่า วิถิจิต)

คำว่า ประสบการณ์ ตามทัศนะของ ลอค มี 2 ประการ คือ :-

1. ประสบการณ์ภายนอก ได้แก่ ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส (Sensory experience) ได้แก่ อินทรีย์สัมผัส (Sensations) หรือการรับรู้ทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 เป็นการรับรู้จากภายนอก

2. ประสบการณ์ภายใน ได้แก่ ประสบการณ์ทางจิตใจ หมายถึง การคิดทบทวนเรื่องต่าง ๆ เช่น การเข้าใจ การคิด การสงสัย การเชื่อและการมีเจตจำนง เราารู้สิ่งที่อยู่ในจิตของเรา โดยอาศัยการคิดทบทวนโดยจิต

ลอค จึงถือว่า ความรู้ทุกชนิดเกิดจากประสบการณ์ ความรู้แต่ละชนิดเกิดจากประสบการณ์เฉพาะสิ่ง แล้วหาเหตุผลจากสิ่งที่ได้รับมานั้น ประมวลกันเป็นความรู้ทั่วไป ความรู้มิใช่มีมาแต่กำเนิด หรืออาศัยหลักการที่พระเจ้าทรงประทานให้ ดังนั้นทฤษฎีนี้จึงเรียกว่า ความรู้เกิดที่เกิดขึ้นที่หลังประสบการณ์ (A Posterior) เพราะถือว่า ประสบการณ์เท่านั้นเป็นบ่อเกิดของความรู้

2.3 เพทนาการนิยมหรือสัมผัสนิยม (Sensationism)

ฮิวม์ (David Hume 1711-1776) นักปรัชญาชาวอังกฤษ ได้ปรับปรุงประจักษ์นิยมของ ลอค ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น จนได้ชื่อว่า สัมผัสนิยมหรือ เพทนาการนิยม โดยถือว่า ความรู้ทุกอย่างเกิดจากความตรึงตรา และความคิด (มโนคติ) หมายความว่า ความรู้ทั้งหมดวิเคราะห์ออกได้เป็นมโนคติ มโนคติทั้งหมดได้มาจากประสบการณ์ ประสบการณ์ทั้งหมดผ่านมาจากอายตนะ (Senses ประสาทสัมผัส)

ฮิวม์ กล่าวว่า ความรู้ต้องมาจากประสบการณ์เท่านั้น ประสบการณ์ตามทัศนะของฮิวม์ มี 2 ระยะ คือ :-

5. ความรู้ที่ชัดเจน เป็นระยะที่เกิดขึ้นในขณะที่เราได้รับประสบการณ์นั้นใหม่ เรียกว่า ภาพพิมพ์ใจ หรือรอยพิมพ์ใจ หรือความตรึงตรา (Impression) เป็นการรับรู้ที่สดใส และแจ่มชัดให้ความรู้ที่ชัดเจน

6. ความรู้ที่เลือนลาง เป็นระยะที่ประสบการณ์จริง หรือระยะภาพพิมพ์ใจผ่านพ้นไปแล้ว หรือเกิดขึ้นหลังจากได้ประสบมาแล้ว แต่ยังมีภาพเลือนลางเก็บไว้ในความทรงจำ เรียกว่า มโนคติ (ความคิด) ได้แก่ การเก็บมโนภาพที่ได้จากประสาทสัมผัส เกิดขึ้นในจิตในฐานะ เป็นภาพสะท้อนจากอายตนะภายนอก (สนิท ศรีสำแดง; 69)

ฮิวม์ ได้เสนอหลักกัลลัทธิเสียใหม่ ให้มีลักษณะที่เคร่งครัด และรัดกุมยิ่งขึ้น โดยสรุปออกได้ ดังนี้

1. ประสาทสัมผัส เป็นที่มาของประสบการณ์
2. ประสบการณ์ทั้งหลายเป็นที่เกิดของความคิด
3. ความคิดทั้งหลาย วิเคราะห์ออกมาเป็นความรู้

ผังแสดงเหตุแห่งความรู้ของฮิวม์

โลกภายนอก (External world) → อายตนะ (Sense Organ) → ประสบการณ์ (Experience) → มโนคติ (Ideas) → ความรู้ (Knowledge)

มโนคติ ได้แก่ มโนภาพที่ได้จากประสาทสัมผัส เกิดขึ้นในใจในฐานะเป็นภาพสะท้อน (Reflection) จากอายตนะภายนอก (Sensory objects)

ประสบการณ์ คือ แหล่งของความรู้ที่ได้จากประสาทสัมผัส

อายตนะ ได้แก่ ประสาทสัมผัสที่ก่อให้เกิดความรู้

ผลกระทบกันระหว่าง อายตนะกับโลกภายนอก เรียกว่า ผัสสะ

2.4 อนุমানนิยม (Apriorism)

อิมมานูเอล ค้านท์ (Immanuel Kant 1724-1804) นักปรัชญาสมัยใหม่ ชาวเยอรมัน เป็นผู้ก่อตั้งลัทธิอนุমানนิยม เป็นแนวคิดที่ต้องการประนีประนอม ข้อขัดแย้งระหว่างประสบการณ์นิยมตามทฤษฎีของจอห์น ลอค และเหตุผลนิยมตามทฤษฎีของเดการ์ตต์เข้าด้วยกัน และเรียกทฤษฎีของตนเองว่า อนุমানนิยม หรือบางท่านเรียกว่า ลัทธิเหตุผลนิยมเชิงประสบการณ์ ค้านท์เกิดในครอบครัวที่ศรัทธาในศาสนาอย่างเคร่งครัด มีลักษณะเป็น ปักตินิยม (Pietism) และค้านท์ชอบวิชาคณิตศาสตร์ และวิทยาศาสตร์เป็นอย่างมากด้วยเช่นกัน

ด้วยเหตุที่ ค้านท์ มีครอบครัวที่เคร่งศาสนา และก็ชอบคณิตศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ จึงมีทัศนะว่า ปรัชญาลัทธิประจักษ์นิยมกับลัทธิเหตุผลนิยมกำลังทำลายวิชาที่ตนชอบ กล่าวคือ ลัทธิประจักษ์นิยมกำลังทำลายพื้นฐานคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ส่วนเหตุผลนิยมก็กำลังทำลายพื้นฐานของศีลธรรมและศาสนา ดังนั้น ค้านท์จึงพยายามแก้ไขเรื่องนี้ โดยการพยายามผสมผสานความคิดที่ขัดแย้งกันระหว่างประจักษ์นิยม และเหตุผลนิยม ทั้งความขัดแย้งระหว่างศาสนา และวิทยาศาสตร์เข้าด้วยกัน

ค้านท์ชี้ให้เห็นว่า ทั้งพวกประจักษ์นิยม และเหตุผลนิยมต่างก็เข้าใจผิดในกลไกของการรับรู้ของคนเรา คือ เน้นเฉพาะบางส่วนของมนุษย์ ทั้งสองเปรียบเสมือนคนตาบอดคลำช้าง แล้วก็ตัดสินรูปร่างของช้างอย่างผิด ๆ นั่นก็คือ พวกประจักษ์นิยมตัดสินเพียงว่า ประสาทสัมผัสทำให้เกิดความรู้ และเหตุผลนิยมก็ตัดสินเพียงว่า การคิดหาเหตุผลทำให้เกิดความรู้ แท้ที่จริงประสาทสัมผัส และการคิดหาเหตุผลเป็นโครงสร้างของมโนส (Intellect) ของคนเรา เพราะฉะนั้นกระบวนการของความรู้ ก็คือ ประสบการณ์มีหน้าที่รับรู้สิ่งภายนอก การคิดหาเหตุผลมีหน้าที่

สังเคราะห์ความรู้ทางจิต เป็นการจัดความรู้ให้เป็นระบบ และเป็นเหตุให้ค่าน้ำแบ่งความรู้ออกเป็น 2 ประการ คือ

7. ความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ อันเป็นเนื้อหาของความรู้ แต่ก็ยังเป็นความรู้ที่ไม่แน่นอน

8. ความรู้ที่ได้จากการคิด อันเป็นรูปแบบของความรู้หรือความเข้าใจ ความเข้าใจนี้มี 2 อย่าง คือ :-

2.1 ความรู้แบบวิเคราะห์ (Analysis) ซึ่งได้มาจากความคิดในเรื่องใดเรื่องหนึ่งซึ่งไม่มีอะไรใหม่เลย เช่น เห็นช้างก็บอกว่าเป็นสัตว์ชนิดหนึ่ง

2.2 ความรู้แบบสังเคราะห์ (Synthetic) ก็ได้มาจากความคิด ความเข้าใจ ก่อให้เกิดความรู้ใหม่ โดยเฉพาะความรู้จากคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์ เป็นการคิดหาเหตุผล มีลักษณะเป็นสากลและจำเป็น เป็นหลักการที่แน่นอนตายตัว เช่น $2+2 = 4$ หรือ สสารเมื่อถูกความร้อนย่อมขยายตัว

นอกจากนี้แล้ว ค่าน้ำยังได้กล่าวถึง องค์ประกอบของความรู้ของมนุษย์ไว้อีก 3 ประการ

1. ความรู้สึก (Sense) เป็นการรับรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัส เช่น ร้อน หนาว ชอบ ไม่ชอบ เป็นต้น

2. ความเข้าใจ (Understanding) เกิดจากการสะสมความรู้สึกบ่อย ๆ เมื่อประสบในภายหลังอีกก็เข้าใจ บอกได้ว่า ความรู้สึกนั้นคืออะไร

3. เหตุผล (Reason) เป็นความรู้ขั้นสูงสุดในกระบวนการของความรู้ เป็นตัวชี้แนะให้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง รู้ว่าอะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นผล การคิดหาเหตุผล เป็นหน้าที่อย่างหนึ่งของจิต

2.5 อัชฌัตติกญาณนิยม / สหัชญาณนิยม / สัญชาติญาณนิยม (Intuition)

ลัทธิอัชฌัตติกญาณนิยม มีชื่อเรียกอื่น ๆ อีก เช่น สัญชาติญาณนิยม สหัชญาณนิยม และญาณวิเศษ ลัทธินี้ถือว่า ความรู้ที่แท้จริงเกิดจากการหยั่งรู้ภายใน ที่ได้ฝึกฝนจนถึงขั้นพิเศษที่เรียกว่า อุตตรญาณ (Transcendental Intuition) หรือการหยั่งรู้อย่างลึกซึ้ง ด้วยจิตเป็นที่มาของความรู้ เป็นความสามารถที่เข้าใจความจริงโดยตรง

ความรู้ชนิดนี้ เช่น การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เรียกว่า วิปัสสนา การตรัสรู้ทำให้เป็นสัมพัญญูรู้ ทุกสิ่ง หรือเรียกว่า การเห็นแจ้ง (Insight) ส่วนการหยั่งรู้ขั้นต่ากว่านี้เรียกว่า อนุปัสสนา

และยังมีนักปรัชญาบางคนถือว่า สามัญสำนึกก็เป็นอชฌัตติกญาณเหมือนกัน แต่เป็นเพียงอนุปัสสนา

สัญชาตญาณ (Instinct) แบล็กของ (Henri Bergson 1859-1941) นักปรัชญาชาวฝรั่งเศส เป็นผู้ประกาศคำสอนลัทธินี้ โดยอธิบายว่า สัญชาตญาณ ก็คือ สิ่งที่อยู่เหนือการคิดหาเหตุผล มีความรู้ในตัวเอง สามารถรู้เป้าหมายของตนเอง และขยายตัวได้อย่างไม่มีขอบเขตจำกัด และถือว่าสัญชาตญาณ เป็นองค์ประกอบของความรู้ที่แท้จริง แบล็กของ ตำนานวิมุติปัญญา (Intellect) ว่าให้ความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่มีอยู่อย่างบิดเบือนต่อสภาพความเป็นจริง บางครั้งจนกลายเป็นความเท็จไป

วิมุติปัญญา เป็นความรู้ที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียน ประสบการณ์ การคิด การฟัง การฝึกอบรม และการพิสูจน์ทดลอง ถือว่าให้ความรู้เฉพาะเกี่ยวกับสสารเท่านั้น เป็นความรู้แบบผิวเผิน เป็นความรู้เฉพาะสิ่งที่คงที่ที่ถาวรไม่มีการเปลี่ยนแปลง และทำให้สิ่งที่มีอยู่จริงเปลี่ยนแปลงไม่หยุดยั้งจนผิดไปจากความเป็นจริง

สัญชาตญาณ เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นเอง โดยการแผ่ภายในของจิต อันเป็นความรู้พิเศษ เป็นการแสดงตัวของปัญญาอันเลิศที่ติดมากับชีวิต และจัดเป็นส่วนหนึ่งแห่งพลังชีวิต (Elan Vital) ช่วยทำให้เรารู้สึกว่าเป็นอันเดียวกับพลังชีวิต ทั้งช่วยให้รู้สิ่งที่แท้จริงเกี่ยวกับสิ่งที่มีอยู่จริง ช่วยให้เข้าใจในชีวิตอย่างสมบูรณ์

คำว่า สัญชาตญาณนี้ แบล็กของ มิได้หมายถึง ความเข้าใจโดยตรง โดยไม่อาศัยวิมุติปัญญา แต่หมายถึง การเข้าใจโดยอาศัยประสาทสัมผัสซึ่งใช้วิมุติปัญญาช่วย

ดร.ราธกฤษณะนัม (Sarvepali Radhakrishnan 1888-1974 หรือ พ.ศ. 2431-2517) นักปรัชญาชาวอินเดีย ได้อธิบาย อชฌัตติกญาณ ดังนี้

1. อชฌัตติกญาณ เปิดเผยให้เราได้ทราบสิ่งในตัวเอง หรือสิ่งที่ดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง
2. อชฌัตติกญาณ ครอบคลุมวิมุติปัญญา เพราะวิมุติปัญญาเป็นส่วนหนึ่งของอชฌัตติกญาณ
3. อชฌัตติกญาณ ต้องอาศัยวิมุติปัญญา แต่อยู่เหนือวิมุติปัญญา
4. อชฌัตติกญาณ เป็นความจริงที่เป็นเอกลักษณ์
5. อชฌัตติกญาณ เป็นความรู้ขั้นสูงสุดของมนุษย์ โดยเฉพาะอชฌัตติกญาณในทางศาสนา เป็นเหตุทำให้หลุดพ้นได้ ส่วนวิมุติปัญญาเป็นความรู้ที่เกิดขึ้น และพัฒนาจากผิดไปหาถูก

6. อัจฉัตติกญาณ มีกระบวนการเป็น 4 ขั้น คือ การเตรียม (Preparation) การฝึกตัว (Incubation) การทำให้กระจ่างแจ้ง (Illumination) และการพิสูจน์ (Verification) (สุเมธ เมธาวิทยกุล; 58-59)

นิวตัน (Sir Isaac Newton 1642-1727) ชาวอังกฤษได้อธิบายอัจฉัตติกญาณไว้ว่าเป็นความรู้ที่สว่างแวบขึ้นในความคิด และทำให้เข้าใจเรื่องนั้นได้อย่างชัดเจน ดังกรณีที่ นิวตัน เห็นลูกแอปเปิ้ลหล่นลงมา ทำให้เกิดความเข้าใจขึ้นมาทันทีว่า เหตุใดมันจึงตกลงมาสู่พื้นดิน โดยไม่ล่องลอยขึ้นไปในอากาศ นิวตัน เกิดความเข้าใจต่อไปอีกว่า เหตุที่ดาวเคราะห์โคจรรอบดวงอาทิตย์ไม่หลุดลอยคว้างคว่างในอากาศ ความเข้าใจเช่นนี้ ทำให้นิวตันค้นพบ กฎความโน้มถ่วงสากล (The Law of universal gravitation) และยังสามารถใช้กฎนี้มาอธิบาย การเคลื่อนที่ของเทหวัตถุทั้งในโลก และนอกโลกได้ และใช้มาจนถึงปัจจุบัน (สุจิตรา ธรณีน; 52)

นอกจากนี้ ก็ยังมีนักปรัชญาอีกหลายท่าน ซึ่งแต่ละท่านก็อ้างว่า ตนเองเป็นผู้บรรลุญาณนี้ และบอกว่า ถ้าใครบรรลุก็ต้องเข้าใจความเป็นจริงได้เหมือน ๆ กัน แต่ถ้ายังไม่บรรลุก็ขอให้เชื่อตามไปก่อน เช่น คำว่า ตถาคตโพธิสัทธา ก็คือ เชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า จากข้ออ้างของปรัชญาเมธิดังกล่าว เป็นเหตุก่อให้เกิดลัทธิอัจฉัตติกญาณเป็นกลุ่มย่อยได้อีก 4 กลุ่ม คือ :-

1. จิตนิยม (Idealism) โดยเฉพาะเฮเกิล ชาวเยอรมันเชื่อว่า ความจริง คือ จิตทุกอย่างวิวัฒนาการมาจากจิต โดยการฝึกจิตให้เป็นสมาธิถึงขั้นแล้ว ก็จะได้เห็นความจริงได้

2. เจตจำนงนิยม (Voluntarism) โดยเฉพาะไซเพนอวเออร์ (Arthur Schopenhauer 1788-1860) ชาวเยอรมัน โดยปกตินักปรัชญาท่านนี้ มีลักษณะเป็นทุนนิยม (Pessimism) คือ มองโลกในแง่ร้าย เชื่อว่าความจริงมีอย่างเดียว ไม่ใช่จิตตามที่เฮเกิลเข้าใจ แต่เป็นพลังตาบอด (Blind force) ซึ่งดิ้นรนไปตามธรรมชาติของมัน เป็นพลังดิ้นรนที่จะมีชีวิต (The will-be-live) พลังนี้จะดิ้นรนตลอดเวลา และพลังนี้ก็ไม่มีความหมาย พยายามที่จะเอาเปรียบทุกอย่างเท่าที่จะทำได้ อะไรที่เข้มขันกว่าก็จะเอาเปรียบสิ่งที่เจือจางกว่า เช่น คนเอาเปรียบสัตว์ สัตว์เอาเปรียบพืช พืชเอาเปรียบแร่ธาตุ เป็นต้น แต่ไซเพนอวเออร์ กล่าวว่า การฝึกกระบังจิตจะช่วยให้ลดพลัง ความเข้มขัน (ดิ้นรน) ให้สงบลงได้

3. ชีวิตนิยม (Vitalism) แบร์ริกซอง เชื่อว่าสิ่งเหนือธรรมชาติเรานั้นจะรู้ได้โดยอัจฉัตติกญาณ ซึ่งเป็นสัญชาตญาณของมนุษย์ เมื่อฝึกถึงขั้นญาณพิเศษ จะเห็นว่า พลังชีวิต (Elan Vital) ซึ่งมีอยู่ที่ใจกลางของความแท้จริง

4. สสารนิยมแบบวิภาษวิธี (Dialectic Materialism) มาร์กซ์ (Karl Marx 1818-1883) ชาวเยอรมัน เชื่อว่า อัจฉริยะชั้นอัจฉริยะให้ความจริงแก่เรามากกว่าความจริงทางสสาร ความจริงของสสารพัฒนาไปเรื่อย ๆ ด้วยความขัดแย้ง (สุจิตรา ธรณีน; 52-53)

3. ขอบเขตของความรู้

การกำหนดขอบเขตความรู้ของมนุษย์ว่า เราสามารถรู้ความเป็นจริงได้หรือไม่เพียงใด เราสามารถรู้ความจริงภายนอกได้หรือไม่ หากรู้ได้ ความรู้นั้นมีขอบเขตแค่ไหน เราสามารถรู้ความจริงได้ทุกอย่าง หรือว่ารู้ได้เพียงบางอย่างเท่าที่มีประสบการณ์ การรู้ความจริง เรารู้โดยผ่านประสาทสัมผัสเท่านั้น หรือว่ามีวิธีอื่นที่พอจะรู้ได้อีก โดยไม่ผ่านประสาทสัมผัส

การกำหนดขอบเขตความรู้ดังกล่าว เป็นหลักสำคัญของญาณวิทยา ขอบเขตของความรู้ขึ้นอยู่กับประเภทหรือเงื่อนไขแห่งความรู้ (Categories of knowledge) คำว่า คาติกอริ (Category) หมายถึง สิ่งที่ได้รับการยืนยันว่าเป็นจริง โดยการจัดความรู้เข้าสู่ระบบเป็นหมวดเป็นหมู่ตามที่ต้องการ หลักในการจัดความรู้จำเป็นต้องอาศัยวิธีทางตรรกศาสตร์ ความรู้ระดับต่ำในวิชาตรรกศาสตร์ ได้แก่ การพิจารณาเทียบเคียง เมื่อแสดงออกมาเป็นภาษาเรียกว่า ประพจน์หรือประโยคตรรกวิทยา

นักปรัชญาแต่ละท่านได้จัดคาริกอริของความรู้ไว้แตกต่างกันออกไป เช่น อริสโตเติล ได้จัดไว้ 10 ประการ คือ เนื้อสาร/ทรัพย์ (Substance) ปริมาณ (Quantity) คุณภาพ (Quality) สัมพันธภาพ (Relation) เทศะ (space) กาละ (Time) ฐานะ (Position) ความเป็นเจ้าของ (Possession) การกระทำหรือกัตตุภาวะ (Action / Activity) และการถูกกระทำหรือกัมมภาวะ (ความอยาก) (Passion / Passivity)

คานท์ จัดไว้ 12 คาติกอริ ภายใน 4 หัวข้อ แต่ละหัวข้อก็แบ่งย่อยออกได้อีก 3 หัวข้อย่อย คือ :-

1. คาติกอริว่าด้วยปริมาณ ซึ่งประกอบด้วย
  - ก. เอกภาพ คือ ความเป็นหนึ่ง (Unity)
  - ข. พหุภาพ คือ ความมีมาก (Plurality)
  - ค. เกวลภาพ หรือสรรพภาพ คือ ปริมาณทั้งหมด หรือรวมกันทั้งหมด (Totality)
2. คาติกอริว่าด้วยคุณภาพ จำแนกออกเป็นประโยคตรรกวิทยา ประกอบด้วย
  - ก. ประโยคที่เป็นจริง หรือประโยคยืนยัน (Reality or Affirmation)

- ข. ประโยคที่ไม่จริง หรือการปฏิเสธ (Negation)
  - ค. ประโยคที่เป็นจริงบางส่วน ไม่จริงบางส่วน หรือการจำกัด (Limitation)
3. คาทิกอรีว่าด้วยสัมพันธภาพ จำแนกออกเป็นความสัมพันธ์ระหว่าง
- ก. เนื้อสาร หรือความเป็นทรัพยากรกับคุณภาพ หมายถึง สภาพที่มีตัวตน (เนื้อสาร) และความมีลักษณะของตัวเองที่มีอยู่ในนั้น (Substantiality and Inherence)
  - ข. เหตุกับผล หมายถึง ความเป็นเหตุเป็นผล และการอาศัยซึ่งกันและกัน (Causality and Dependence)
  - ค. ความตอบสนอง และความเป็นพวกเดียวกัน หรือความเป็นอยู่ร่วมกัน (Reciprocity and Community)
4. คาทิกอรีว่าด้วยระดับความแน่นอน หมายถึง ความแน่นอนของประโยคตรรกวิทยา จำแนกออกเป็นประโยคตรรกวิทยา
- ก. ความเป็นไปได้ และเป็นไปไม่ได้ (Possibility and Impossibility)
  - ข. ความมีอยู่จริง และความไม่มีอยู่จริง (Existence and Non-existence)
  - ค. ความจำเป็น และความบังเอิญ (Necessity and Contingency)
- คาทิกอรี อันเป็นปัจจัยของความรู้ เพราะเมื่อเราต้องการจะรู้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง เราจะต้องคิดถึงสิ่งนั้น ในฐานะที่มีอยู่ตามสภาวะ เป็นคาทิกอรีพื้นฐานของความรู้ เช่น เมื่อเราคิดถึงสิ่งหนึ่งสิ่งใด เราย่อมคิดถึงสิ่งนั้นในฐานะที่มันเป็นเนื้อสาร ซึ่งมีอยู่ในที่ใดที่หนึ่งในอวกาศหรือสถานที่ใดที่หนึ่ง มีอยู่ในกาลใดกาลหนึ่ง และมีอำนาจสร้างความเปลี่ยนแปลงแก่สิ่งอื่น ๆ ดังนั้น คาทิกอรีที่สำคัญมีอยู่ 4 ประการ และขอกล่าวถึง 4 ประการ นี้ :-
1. กาละ (Time)
  2. เทศะ (Space)
  3. ทรัพยากร หรือเนื้อสาร (Substance)
  4. ความเป็นเหตุ และเป็นผล (Causality) (สุเมธ เมธาวิทยกุล; 63 – 65)

1. กาละ (Time)

กาล คือ เวลา อันไม่มีเบื้องต้น ไม่มีที่สิ้นสุด กาลจำแนกออกได้ 2 แบบ คือ :-

1. กาลทางสัญชาน (Perceptual Time) คือ กาลที่เรารับรู้ได้ มีลักษณะเป็นปัจจุบันกาล อันเป็นจุดพบกันของอดีตที่เพิ่งผ่านไปกับอนาคตกาลที่เพิ่งมาถึง เรารับรู้กาลเป็นขณะ ๆ ด้วยประสาทสัมผัสภายใน ขณะของกาลนั้นมีมากมาย และแตกต่างกันและกัน

2. กาลทางความคิด (Conceptual Time) ได้แก่ ความคิดรวบยอดเกี่ยวกับกาล จากกาลหนึ่งซึ่งเรารับรู้เป็นขณะ ๆ แต่เรามักสร้างความคิดรวบยอดว่า มีกาลหนึ่งหรือมิติหนึ่ง เรียกว่า กาลทางความคิด และมีลักษณะสำคัญอีก คือ :-

- 1.1 กาลเป็นอันหนึ่งอันเดียว กาลเฉพาะครั้งก็เป็นส่วนหนึ่งของกาลอันเดี่ยวนี้
- 1.2 กาลไม่สิ้นสุดในทิศทางแห่งอดีต และอนาคต
- 1.3 กาลแบ่งแยกให้ย่อยลงได้ อย่างไม่สิ้นสุด ส่วนย่อยที่สุดของกาล เรียกว่า ขณะ ดังนั้นขณะจึงเป็นส่วนย่อยที่แบ่งไม่ได้ของกาล ขณะหลาย ๆ ขณะอยู่ซ้ำกัน และกันไม่ได้
- 1.4 กาลติดต่อกันอย่างไม่ขาดสาย ไม่มีช่องว่างระหว่างขณะหนึ่งกับอีกขณะหนึ่งของกาล
- 1.5 กาลมีเพียงมิติเดียว กาลติดต่อกันจากอดีตมาหาปัจจุบัน และจากปัจจุบันไปหาอนาคต กาลเป็นสิ่งที่ไม่ถอยหลังกลับ หมายความว่า กาลที่ล่วงผ่านไปแล้ว ไม่สามารถทำให้กลับหลังได้
- 1.6 กาลเต็มไปด้วยเหตุการณ์ เหตุการณ์ทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นในกาล ถ้าไม่มีกาล เหตุการณ์ก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ (อมร ไสภณวิเศษฐวงศ์; 155-156)

2. เทศะ หรืออวกาศ (Space)

อวกาศ คือ ที่ว่างอันไม่มีขอบเขตสิ้นสุด จักรวาลทั้งหลายที่รวมกันเป็นเอกภาพอยู่ในอวกาศ อวกาศมีลักษณะเป็นสัมพัทธภาพต่าง ๆ เช่น ข้างล่าง ข้างบน ภายใน ภายนอก ความใกล้ ความไกล เป็นต้น อวกาศ จำแนกออกได้ 2 แบบ (เช่นเดียวกับกาละ (Time))

1. อวกาศทางสัญชาน (Perceptual Space) เป็นอวกาศที่เราสามารถรับรู้ได้ ปรากฏให้เห็นเป็นรูปร่าง ขนาด ระยะ เป็นต้น มีอยู่เป็นเอกเทศจากสสาร แม้ก่อนจะมีสสารก็มีอวกาศอยู่แล้ว แม้ทำลายสสารให้สูญสลายไปสิ้นจากเอกภพ (Universe) อวกาศก็ยังคงมีอยู่ต่อไปตามเดิม เปรียบได้กับกล่องเปล่า ซึ่งมีอยู่ก่อนจะใส่สิ่งของใด ๆ เข้าไป และกล่องเปล่าก็จะมีอยู่ต่อไป แม้เมื่อเอาสิ่งของนั้นออกไปหมดแล้ว

2. อวกาศทางความคิด (Conceptual Space) ได้แก่ ความคิดรวบยอดเกี่ยวกับอวกาศ อวกาศที่มีอยู่เป็นการรับรู้ของเรานั้น เราสามารถสร้างความคิดรวบยอดขึ้นได้ อวกาศทางความคิดมีลักษณะ ดังต่อไปนี้

2.1 อวกาศเป็นอันหนึ่งอันเดียว อวกาศแต่ละส่วน เป็นส่วนประกอบของอวกาศเดียว นั่นก็คือ ส่วนต่าง ๆ ของอวกาศจัดเป็นส่วนทั้งหมดของอวกาศอันหนึ่ง

2.2 อวกาศเป็นอนันต์ ไม่มีขอบเขตจำกัด คือ ไม่มีสิ้นสุดในทุกทิศทุกทาง ถึงจะแบ่งแยกออกไป ก็ไม่มีขอบเขตจำกัด

2.3 อวกาศแบ่งแยกออกได้อย่างไม่สิ้นสุด ส่วนย่อยที่สุดของอวกาศ เรียกว่า จุด และติดต่อกันอย่างไม่ขาดสาย ส่วนต่าง ๆ ของอวกาศติดต่อกันและกัน ไม่มีช่องว่างระหว่างอวกาศสองส่วน

2.4 อวกาศมี 3 มิติ คือ ความยาว ความกว้าง และความลึกหรือความสูง อวกาศว่าด้วยเส้นมีแต่ความยาว อวกาศว่าด้วยผิวระนาบมีความยาวและความกว้าง อวกาศว่าด้วยสิ่งที่เป็นกลุ่มก้อน หรือเป็นแท่งที่บวมทั้งความยาว ความกว้าง และความลึก (อมร ไสภณวิเศษฐ์; 151-154)

อนึ่งปรัชญาเมธีทั้งหลาย มีความเห็นเกี่ยวกับธรรมชาติที่แท้จริงของอวกาศแตกต่างกันออกไป โดยสรุปแล้วมี 3 พวกด้วยกัน :-

พวกที่ 1 นักปรัชญากลุ่มสัจนิยม และนักวิทยาศาสตร์ ตลอดถึงสามัญชนทั่วไป เชื่อว่า อวกาศเป็นสิ่งที่อยู่จริง มีลักษณะเป็นแบบวัตถวิสัย (Objective) หรือมีจริงตามสภาวะ ไม่ขึ้นอยู่กับจิต อวกาศเป็นที่ว่างอันเป็นที่อยู่ของสิ่งทั้งหลาย เช่นเดียวกับภาษาที่ว่างเปล่ามิได้สำหรับบรรจุสิ่งของ ความสัมพันธ์ระหว่างอวกาศ และสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่จริงเป็นเช่นเดียวกันกับระหว่างภาษา และสิ่งที่บรรจุใ้ภาษา นักปรัชญากลุ่มนี้ เช่น

1. เดการ์ตต์ เชื่อว่า อวกาศ คือ การกินที่ หรืออวกาศกับการกินที่เป็นอันเดียวกัน ถือว่า อวกาศไม่ใช่เนื้อสารที่แท้จริง แต่มันเป็นคุณสมบัติหรือคุณภาพของสสาร การกินที่เป็นแก่นแท้ของสสาร การกินที่ถ้าปราศจากสสารก็เป็นไปไม่ได้ เช่นเดียวกับสสารถ้าปราศจากการกินที่ก็มีไม่ได้ ไม่มีอวกาศที่ว่างเปล่า

2. สปิโนซา เชื่อว่า อวกาศ หรือการกินที่เป็นคุณสมบัติหรือคุณภาพมิใช่ตัวสสาร แต่จัดเป็นคุณสมบัติชนิดหนึ่งในบรรดาคุณสมบัติที่เป็นอนันต์ของพระเจ้า หรือเป็นคุณสมบัติที่ไม่สิ้นสุดของพระเจ้า

พวกที่ 2 ถือว่า อวกาศเป็นอัตวิสัย หรือจิตวิสัย (Subjective) ต้องอาศัยจิตหรือขึ้นอยู่กับจิต นักปรัชญากลุ่มนี้ เช่น

1. ไลป์นิซ ถือว่าอวกาศไม่มีจริงตามสภาวะ แต่เป็นสิ่งที่มียู่เชิงจิตวิสัย คือ เป็นอาการปรากฏของการอยู่ร่วมกันของโมนาด (Monad) เท่านั้น ซึ่งเป็นปริมาณทางจิตที่ไม่กินที่ ตัวอวกาศเองเป็นสิ่งเกี่ยวกับความคิดเช่นเดียวกับกาละ (Time)

2. พวกประจักษ์นิยม เช่น เบริคเลย์ ฮิวม์ และมิลล์ ถือว่า อวกาศเป็นสิ่งที่จิตคิดขึ้น เป็นความคิดนามธรรม เป็นความคิดรวบยอดที่เกิดจากความคิดเกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งได้รับจากกายสัมผัสที่เคลื่อนไหว ที่เราเรียกว่า อวกาศว่างเปล่า ได้จากกายสัมผัสที่เคลื่อนไหว

3. ค้านท์ ถือว่า อวกาศไม่ใช่สิ่งแท้จริงตามสภาวะ ทั้งไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้น เพราะอาศัยจิตคิดจากประสบการณ์ แต่อวกาศเป็นรูปแบบที่มีอยู่แล้ว หรือเป็นรูปแบบดั้งเดิมของจิต เป็นรูปแบบของการรับรู้

พวกที่ 3 เป็นทัศนะของเฮเกลที่ถือว่า อวกาศมิใช่เพียงแต่เป็นรูปแบบที่มีอยู่ดั้งเดิม แต่เป็นรูปแบบของจิตสมบูรณ์ด้วย ซึ่งปรากฏออกมาเป็นธรรมชาติ ซึ่งเป็นสิ่งที่มียู่จริง พระเจ้าวิวัฒนาการโลกตามรูปแบบ คือ อวกาศ จิตสมบูรณ์ก็คือ สิ่งที่พระเจ้าเป็นผู้สร้าง มนุษย์เราก็ตีความหมายโลกตามรูปแบบ คือ อวกาศที่มีอยู่ ฉะนั้น อวกาศจึงเป็นทั้งวัตถุวิสัย และจิตวิสัย (พระทักษิณคณาธิการ; 135-137)

3. ทรัพย์หรือเนื้อสาร (Substance)

ทรัพย์หรือเนื้อสาร มีสภาวะดังต่อไปนี้ (พระทักษิณคณาธิการ; 137 – 138)

3.1 ทรัพย์หรือเนื้อสาร หมายถึง สิ่งคงที่ สิ่งถาวรไม่เปลี่ยนแปลงในท่ามกลางสิ่งที่เปลี่ยนแปลง คงสภาพอยู่ทุกกาลสมัย จัดเป็นสิ่งแท้จริงซึ่งเป็นรากฐานแห่งสิ่งทั้งหลาย เนื้อสารยังอยู่ตามเดิม ขณะที่คุณภาพของมันเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ในขณะที่เดียวกัน คุณภาพจะมีอยู่ไม่ได้ถ้าไม่มีเนื้อสาร เพราะเนื้อสารเป็นสิ่งรองรับคุณภาพของมัน

3.2 ทรัพย์หรือเนื้อสาร เป็นศูนย์กลางแห่งความพยายาม ศูนย์พลัง และศูนย์แห่งกิจกรรม ซึ่งมีกัมมันตภาพที่จะคงตัวเป็นของตัวเองไว้ พยายามรักษาตัวเองด้วยการต้านทาน เพื่อจะเอาชนะพลังจากภายนอกที่จะมาทำให้เนื้อสารเปลี่ยนแปลงไป

3.3 ทรัพย์หรือเนื้อสาร เป็นทั้งแก่นแท้และปรากฏการณ์ ตัวทรัพย์จัดเป็นแก่นแท้ สิ่งที่เป็นแก่นของคุณภาพ ตัวคุณภาพจัดเป็นปรากฏการณ์ ทั้งตัวทรัพย์และตัวคุณภาพมีความสัมพันธ์กัน มิใช่สิ่งที่มีได้ หรือไม่สามรถจะได้อันใด เช่น การพูดถึงดอกไม้ ก็ต้องหมายถึง การ

กินที่ สันฐาน ขนาด สี กลิ่น ความงาม เป็นต้นด้วย มิใช่หมายเอาเพียงแต่การรวมกันของ
คุณภาพต่าง ๆ โดยไม่มีสิ่งที่เป็นแก่นแท้

ตามทัศนะของปรัชญาเมธีต่าง ๆ ที่พูดถึงทรัพย์หรือเนื้อสารแล้ว ก็มีลักษณะที่แตกต่างกัน
ออกไป เช่น

สังนิยม ถือว่า ความคิดว่าด้วยทรัพย์ เกิดจากประสบการณ์โดยตรง ซึ่งต้องอาศัยทั้ง
ประสบการณ์ภายในและประสบการณ์ภายนอก เช่น เราารู้สิ่งที่เกี่ยวกับจิตหรืออตตะ ต้องอาศัย
ประสบการณ์ภายใน เราารู้สิ่งภายนอกหรือสิ่งที่ไม่เกี่ยวกับจิต ต้องอาศัยประสบการณ์ภายนอก

ลอค ถือว่าทรัพย์ที่อยู่ภายนอกไม่รู้ไม่ได้ และไม่สามารถที่จะรู้ได้ เรารับรู้เพียงคุณภาพเดิม
ของสสารเท่านั้น แต่ด้วยเหตุแห่งคุณภาพทั้งหลายไม่สามารถคงอยู่ด้วยตัวของมันเองได้ (เพราะ
คุณภาพมีการเปลี่ยนแปลง) จำต้องมีสิ่งที่เป็นรากฐานของมันซึ่งก็ได้แก่ สสาร ตัวสสารเอง เราก็
ไม่รู้ว่ามันคืออะไรแน่ (we know not what)

เบิร์ตเลย์ ถือว่าสสารมิใช่ทรัพย์ จิตเท่านั้นที่เป็นทรัพย์ เรามีความคิด มีความเข้าใจก็
เพราะจิต จิตแปรสภาพเป็นสิ่งที่ถูกรู้ไม่ได้ เป็นแค่ตัวรู้เท่านั้น ฉะนั้นทรัพย์จึงเกิดจากจิต

ฮิวม ปฏิเสธทั้งสสารของลอค และจิตของเบิร์ตเลย์ คำว่า ทรัพย์ เป็นเพียงจินตนาการ

คานท์ ถือว่าทรัพย์มิได้เกิดจากประสบการณ์ แต่มันเป็นเงื่อนไขที่เป็นแบบอันก่อให้เกิด
ความเข้าใจซึ่งมีมาแต่เดิม วิวัฒน์ตัวมันเองในภายใน เพื่อที่จะทำความเข้าใจและตีความหมาย
ประสบการณ์ที่ได้รับทางประสาทสัมผัส

สเปนเซอร์ ถือว่า ความคิดเกี่ยวกับทรัพย์ เกิดจากประสบการณ์ของบรรพบุรุษที่ได้สั่ง
สมไว้ แล้วถ่ายทอดสืบต่อมา จึงมีลักษณะเป็นสิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิด

4. ความสมเหตุสมผลของความรู้

ปัญหาสุดท้ายของญาณวิทยาก็คือ ปัญหาเรื่องความสมเหตุสมผลของความรู้ จากการศึกษา
ได้กล่าวมา ต้นกำเนิดของความรู้ตามทฤษฎีของนักปรัชญามีถึง 5 แหล่งด้วยกัน และจะรู้ได้
อย่างไรว่า ความรู้ชนิดใดถูกต้อง เป็นจริง และเชื่อถือได้ มีเกณฑ์อะไรที่จะใช้ตัดสินความ
สมเหตุสมผลของความรู้ จึงต้องอาศัยหลักการพิสูจน์ความจริง หรือทฤษฎีความจริง (Theory of
Truth) เป็นการตัดสินประโยคตรรกวิทยา หรือประพจน์ (Proposition) ให้รู้ว่าประพจน์ใดเป็นจริง
หรือเป็นเท็จ ซึ่งมีอยู่ 3 ทฤษฎีด้วยกัน :-

1. ทฤษฎีเชื่อมั่นัย หรือทฤษฎีสหนัย หรือทฤษฎีสอดคล้องก็ได้ (Coherence Theory)
โดยถือว่า การพิสูจน์ความจริง ต้องอาศัยหลักความเชื่อมกัน เป็นการลงรอยกัน ความกลมกลืนกัน

ไม่มีความขัดแย้งกันเกิดขึ้นในการวินิจฉัย นั่นก็ความหมายว่า การที่จะเชื่อถือว่า ข้อความใด ข้อความหนึ่งจะถูกต้องเป็นจริง ให้ดูว่า ข้อความนี้สอดคล้องเข้ากันได้ (เชื่อมกัน) กับความรู้เดิม ที่เรามีอยู่แล้วหรือไม่ ถ้าสอดคล้องกันจัดว่าเป็นจริง ถ้าขัดแย้งกันก็จัดว่าเป็นเท็จ (ความรู้เดิมกับ ความรู้ใหม่ขัดแย้งกันหรือไม่) เช่น ถ้ามีใครพูดว่า นายแดงต้องตายแน่ เรายอมรับคำพูดนี้ เพราะ เป็นความรู้เดิมที่เราารู้แล้วว่า สิ่งมีชีวิตทุกชนิดต้องตาย ดังนั้น แดงก็ต้องตาย เพราะแดงเป็น สิ่งมีชีวิตด้วย และก็จัดเป็นความจริง ในทำนองเดียวกัน ถ้ามีใครพูดว่า นายแดงไม่มีทางตายได้ เลย เรายอมรับไม่ได้ เพราะข้อความนี้ขัดแย้งกับความรู้เดิมที่เรามีอยู่ และก็จัดเป็นเท็จ ทฤษฎี เชื่อมกันจึงเป็นการหาความรู้แบบนิรนัย (Deduction)

2. ทฤษฎีสমনัย หรือทฤษฎีความตรงกัน หรือลงรอยกัน (Correspondence Theory) โดยเชื่อว่า การพิสูจน์ความจริงต้องอาศัยหลักการความตรงกัน นั่นก็คือ ความตรงกันคือ ลงรอย กันระหว่างความคิด และข้อเท็จจริง (Fact) หมายความว่า ความรู้ใดเป็นความรู้ที่ถูกต้อง และเป็น จริง ก็ต่อเมื่อความรู้นั้นตรงกับสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ๆ เช่น ถ้ามีใครกล่าวว่า หาดใหญ่อยู่ทิศใต้ของ กรุงเทพฯ ข้อความนี้เป็นจริง เพราะตรงกับข้อเท็จจริงทางภูมิศาสตร์ ดังนั้น สิ่งที่จะยืนยันว่า ความรู้ ใดจะถูกต้องและเป็นจริงก็คือ การที่ความรู้นั้นตรงกับสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ๆ ทฤษฎีสমনัยนี้ จึงเป็นการ แสวงหาความรู้แบบอุปนัย (Induction)

3. ทฤษฎีปฏิบัตินิยม (Pragmatic Theory) ทฤษฎีนี้เสนอขึ้นมา เพื่อแก้ไขข้อบกพร่องของ สองทฤษฎีแรก กล่าวคือ ทฤษฎีแรก ถ้าความรู้เดิมของเราผิด ความรู้ใหม่ก็ผิดไปด้วย ส่วนทฤษฎีที่ สอง ความรู้เดิมถูกต้องในปัจจุบัน แต่ในอนาคตความรู้ที่นั้นเกิดไม่ถูกต้องขึ้นมา เราจะเชื่อสิ่งใด สุดท้ายจึงมีการเสนอทฤษฎีปฏิบัตินิยมขึ้น โดยถือว่า ข้อความใดเป็นจริงหรือไม่ ให้นำไปปฏิบัติ ก่อน (Truth as what "work") ถ้าปฏิบัติแล้วได้ผลจริงตามคาดหมายหรือใช้งานได้ (Workability) มีความสำเร็จ เกิดผลประโยชน์ในทางปฏิบัติ ก็ถือว่า ข้อความนั้นเป็นจริง ดังนั้นสิ่งที่เป็จริงก็คือ สิ่งที่เป็นประโยชน์ในทางปฏิบัติ ในทำนองเดียวกัน ถ้าปฏิบัติแล้วไม่ได้ผลจริงตามที่คาดหมายก็ถือ ว่า ไม่จริง คือ เป็นเท็จ
